

PAPER DETAILS

TITLE: SIYASI PARTİ KAPATMA DAVALARINDA AIHM KARARI SEBEBİYLE YARGILAMANIN
YENİLENMESİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

AUTHORS: Fatih GÜLER

PAGES: 361-378

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1985858>

SIYASİ PARTİ KAPATMA DAVALARINDA AİHM KARARI SEBEBİYLE YARGILAMANIN YENİLENMESİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK^(*)

Öğr. Gör. Dr. Fatih GÜLER^(**)

Öz

Ceza yargılamasında olağanüstü bir kanun yolu olan yargılamanın yenilenmesi sebepleri arasına 2002 yılında AİHM'in verdiği ihlal kararları eklenmiştir. Siyasi partiler için öngörülen en ağır yaptırım olan kapatma kararı açısından yargılamanın yenilenmesinin ayrı bir önemi vardır. Zira gerçek kişiler için öngörülen idam yaptırımının siyasi partiler açısından muadili olan kapatma kararı ile siyasi partilerin hukuki varlığı sona ermektedir. Kapatma kararının ağır ve telafisi güç niteliği gereği yargılamanın yenilenmesi kavramından yararlanma ihtiyacı daha yüksek olabilmektedir. Anayasa Mahkemesi, siyasi parti kapatma davalarında yargılamanın yenilenmesi başvuruları neticesinde kapatma kararını değiştirmeme yönünde tutum sergilemiştir. 2010 anayasa değişikliği ile Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuruları karara bağlama görevi verilmesi ile Anayasa Mahkemesi'ne AİHM içtihatları konusunda özel bir misyon yüklenmiştir. Bireysel başvuru neticesinde verilen hak ihlali kararlarının uygulanmadığı durumlarda Anayasa Mahkemesi'nin ortaya koyduğu tutum, siyasi parti kapatma davalarında yargılamanın yenilenmesi talepleri üzerinde tekrar düşünülmesini gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: AİHM, Anayasa Mahkemesi, Siyasi Parti, Kapatma Davası, Yargılamanın Yenilenmesi.

^(*) Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 21/09/2021 - Kabul Edildiği Tarih: 28/11/2021.

Atıf Şekli: Fatih Güler, "Siyasi Parti Kapatma Davalarında AİHM Kararı Sebebiyle Yargılamanın Yenilenmesini Yeniden Düşünmek", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 2, 2021, s. 361-378.

^(**) Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çan Meslek Yüksekokulu, Çanakkale, Türkiye.

E-posta: fatih.guler@comu.edu.tr.

Orcid: 0000-0002-5365-5700.

RECONSIDERING THE RETRIAL IN POLITICAL PARTY CLOSURE CASES DUE TO EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS' DECISION

ABSTRACT

In 2002, violation decisions given by the ECHR, were added to the reasons for retrial which is an extraordinary legal remedy in criminal proceedings. The retrial has a special importance in terms of the decision of closure, which is the most severe sanction foreseen for political parties. Because the legal existence of political parties ends with the decision of closure, which is the equivalent of the death penalty foreseen for real persons in terms of political parties. Due to the heavy and irreparable nature of the closure decision, the need to benefit from the concept of retrial may be higher. The Constitutional Court adopted an attitude not to change the political party closure decision as a result of the applications for retrial in political party closure cases. Constitutional amendment in 2010, the Constitutional Court was given individual applications and a special mission was assigned to the Constitutional Court regarding the case law of the ECHR. The attitude of the Constitutional Court in cases where the decisions of violation of rights are not implemented as a result of individual application requires a re-evaluation the retrial of in cases of closure of political parties.

Keywords: European Court of Human Rights, Constitutional Court, Political Party, Closure Case, Retrial.

GİRİŞ

Belli bir sosyal objenin normatif statüsüne ilişkin çatışma olarak ifade edilen değerler çatışmasının, yargısal yollarla çözüme kavuşturulacağı kabul edilmektedir¹. Siyasi partiler hukuku özelinde değerler çatışmasının en iç içe geçmiş alanı ise siyasi partilerin kapatılması ile ilgili olanıdır. Bu sebeple siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin süreçler akademik ve güncel tartışmalar açısından kayda değer bir nitelik arz etmektedirler.

Anayasada belirtilen sebeplerin varlığı halinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın açacağı dava üzerine siyasi partilerin kapatılması Anayasa Mahkemesi'nde görülmektedir. Siyasi Partiler Kanunu'nun ilk sistematığının siyasi partilere uygulanabilecek yaptırımların kademeli olarak artan nispetli bir perspektifle değil de doğrudan kapatma ile sonuçlanabilecek şekilde belirlenmesi ciddi bir sorun teşkil etmiştir². Süreç içerisinde Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma davalarında ortaya koyduğu içtihatların temel karakteristiği anayasa ideolojisini oldukça katı bir şekilde yorumlayarak mevcut düzene yönelik "tehditleri" bertaraf etmek yönünde gelişmiştir³.

Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilerle ilgili verdiği kapatma kararları, ilgili siyasi parti yetkilileri tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni (AİHS) ihlal ettiği iddiasıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) gündemine taşınabilmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma davalarında ortaya koyduğu içtihadının AİHM'in bu konuda benimsediği hak eksenli anlayışla çatıştığı ifade edilmektedir⁴.

2002 yılında dolaylı, 2011 yılında doğrudan düzenleme ile siyasi parti kapatma davaları açısından AİHM'in ihlal kararları yargılamanın yenilenmesi sebeplerinden birisi olmuştur. AİHM'in ihlal kararı sebebiyle siyasi parti kapatma davalarında yargılamanın yenilenmesi ile ilgili daha önceki çalışmaların temel hak ve özgürlüklerin korunmasında kaynağını doğrudan doğruya anayasa laf-

¹ Levent Gönenç, *Türkiye'de Seçim Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları*, Adalet Yayınevi, 2008, s. 22-23.

² Fatih Güler, "1982 Anayasası Döneminde Açılan Siyasi Parti Kapatma Davalarında Anayasa Mahkemesi Üyelerinin Yargısal Tutumları Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPİR)*, 2021, C. 7, S. 1, s. 194.

³ Yüksel Metin, "Anayasal Demokrasi İçinde Anayasa Mahkemesinin Konumu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2012, C. 2, S. 1, s. 119.

⁴ Didem Erdoğan, "Siyasi Partilerin Temsili Demokrasi Üzerindeki Etkileri", *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2016, C. 2, S. 3, s. 71.

zından alan nihai ve en etkili ulusal hak arama yolu olarak kabul edilen⁵ Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının kabul edildiği 2010 yılından önce yapılması sebebiyle⁶ konunun Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru sürecinde ortaya koyduğu hukuki tutum çerçevesinde değerlendirmenin, konuya farklı bir perspektifle yaklaşmaya imkan sağlayacağı düşüncesi çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur.

Bu çerçevede; yargılamanın yenilenmesi ve AİHM'in ihlal kararı sebebiyle yargılamanın yenilenmesi ile ilgili genel bilgi verildikten sonra, AİHM'in ihlal kararı sebebiyle siyasi parti kapatma davalarında yargılamanın yenilenmesi konusu Anayasa Mahkemesi'nin içtihatları çerçevesinde ele alınacaktır. Devamında ise Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru ile ilgili tutumu ve yerel mahkemelerin Anayasa Mahkemesi'nin ihlal kararları karşısındaki direnme kararları sebebiyle Anayasa Mahkemesi'nin gösterdiği refleks çerçevesinde Anayasa Mahkemesi'nin muhtemel bir siyasi parti kapatma davasının yargılama sürecinin yenilenmesinde alabileceği kararlar değerlendirilecektir.

I. YARGILAMANIN YENİLENMESİ VE YENİDEN YARGILAMA

Bir mahkeme kararının kesinleşmesi, ilgili karara karşı karar düzeltme ve temyiz gibi (olağan) kanun yollarına başvurulamaması demektir⁷. Olağanüstü kanun yollarına başvurulabilmesi bir mahkeme kararının kesinleşmesine engel teşkil etmemektedir. Hukuk devletinin yadsınamaz temel ilkelerinden olan hukuksal barış ve güvenliğini garanti etmede asli bir fonksiyon icra eden “maddi anlamda adalet” ve “kararların kesinliği” ilkelerinin dengelenmesini sağlayan argümanlardan yargılamanın yenilenmesi, somut olayda adaletin gerçekleşti-

⁵ Anayasa Mahkemesi Başkanı Zühtü Arslan'ın Anayasa Mahkemesi Üyesi İrfan Fidan'ın Andicme Töreni Açış Konuşması, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/konusmalar/anayasa-mahkemesi-uyesi-irfan-fidanin-andicme-toreni-acis-konusmasi/> (01.09.2021).

⁶ Ayhan Döner - İsmail Köküarı “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Anayasa Mahkemesi Kararları Bakımından Yargılamanın Yenilenmesi Nedeni Olup Olmayacağı Sorunu”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, C. 12, S. 1. Hüseyin Aydın “Anayasa Mahkemesi Kararları Bağlamında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İhlal Kararının, Siyasi Parti Kapatma Davalarında Yargılamanın Yenilenmesi Sebebi Olması”, *Yasama Dergisi*, 2009, S. 11. Uğur Yiğit, “Siyasi Partilerin Temelli Kapatılması ile Kapatılması Arasındaki Farklar ve Kapatılan Partilerin Yeniden Açılması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2008, S. 75. Faruk Bilir, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamanın Yenilenmesi”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2006, C. 1, S. 2, s. 18.

⁷ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi II. Cilt*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2011, s. 812.

rilmesi ve uyuşmazlığın nihai bir kararla sonlandırılması yönündeki menfaatleri bağdaştırması sebebiyle ancak dar bir çerçevede uygulanabilmektedir⁸.

Mahkeme kararının meşruiyetinin ve bütünlüğünün sorguladığı durumlarda söz konusu olan yargılamanın yenilenmesi yargılama süreci açısından bir endişe ve istikrarsızlık durumu oluşturmalarına rağmen adil yargılama amacı doğrultusunda ceza adalet sisteminde rahatsız edici bir ayrılma teşkil etmemekle birlikte sınırlı koşullar altında başvurulmasıyla yargılama stratejisini mükemmelleştirme amacına hizmet edecektir⁹. AİHM tarafından, hem hukuk hem de gerçekler açısından suçlamanın esasına ilişkin yeni bir tespit olarak kabul edilen yargılamanın yenilenmesi kurumunun adaletin gerçekleşmesinde kilit bir role sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir¹⁰.

Ceza yargılaması, hukuk yargılaması ve idari yargıda ilgili kanunlarda sayılan sebeplerden birinin varlığı halinde başvurulabilen ve hukuk sistemimizde 1927 tarihli Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununda “iadei muhakeme” ve 1929 tarihli Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda “muhakemenin iadesi” kavramlarıyla köklü bir uygulama alanı olan yargılamanın yenilenmesi sebeplerinin arasına güncel gelişmeler ışığında yenileri eklenebilmektedir. Yargılamanın yenilenmesi sebeplerinin arasına sonradan eklenen sebeplerden bir tanesi de çalışmaya konu olan AİHM’in ihlal kararlarıdır.

Bireysel başvurunun Türk hukukunda dahil olmasıyla klasik “yargılamanın yenilenmesi” kavramının yanında “yeniden yargılama” kavramı da uygulama imkanı bulmuştur. Bireysel başvuru ile ilgili yasal hükümlerin 23.09.2012 tarihinde yürürlüğe girmesi ile bireysel başvuru pozitif hukukumuzda yerini almış olup¹¹ uygulandığı süre içerisinde Türk anayasa yargısı tarihinde önemli izler bırakmıştır¹². Anayasa Mahkemesi’nin görevlerinin arasına bireysel başvuruların karara bağlanmasının ilave edilmesi Anayasa Mahkemesi’nin işlevinde köklü

⁸ Mustafa Ruhan Erdem - Ömer Korkmaz, “Yargılamanın Yenilenmesi Nedeni Olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin İhlali”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, C. 5, S. 2, s. 199.

⁹ Thomas M. DiBiagio, “Judicial Equity: An Argument for Post-Acquittal Retrial When the Judicial Process is Fundamentally Defective”, *Catholic University Law Review*, C. 46, 1996, s. 91-93.

¹⁰ Michael Bohlander (Ed.), *International Criminal Justice: A Critical Analysis of Institutions and Procedures*, Stefania Negri, Equality of Arms- Guiding Light or Empty Shell?, Cameron May International Law and Policy, 2007, s. 29.

¹¹ Hasan Sabri Çelikyay, “Anayasa Mahkemesi’nin Bireysel Başvuru Kararlarının “Başvuru Yollarının Tüketilmesi” Ölçütü Açısından Değerlendirilmesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2016, C. 73, S. 1, s. 22.

¹² Ece Göztepe, “Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Anayasa Mahkemesi’nin Doğrudan ve Dolaylı “Çağrı Kararları” Üzerine Bir İnceleme”, *Anayasa Yargısı*, 2021, C. 38, S. 1, s. 45.

bir değişime sebep olmuştur¹³. AİHM ve içtihatları karşısında yargı kollarındaki diğer mahkemelerle aynı pozisyonda olan Anayasa Mahkemesi, 2010 anayasa değişikliğinde kabul edilen bireysel başvuru yoluyla AİHS ve AİHM içtihatlarının yerel teminatı ve AİHM öncesi “etkili iç hukuk yolu” konumuna gelmiştir. Gerçekten de AİHM, Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuruyu tüketilmesi gereken erişilebilir ve etkili bir yol olarak değerlendirilmiştir¹⁴.

6216 sayılı Kanun’un 50. maddesine göre bireysel başvuru neticesinde ihlal kararı verilmişse ve ihlal bir mahkeme kararından kaynaklanmışsa ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmak için yeniden yargılama yapmak üzere dosya Anayasa Mahkemesi tarafından ilgili mahkemeye gönderilir ve yeniden yargılama yapmakla yükümlü mahkeme, Anayasa Mahkemesi’nin ihlal kararında açıkladığı ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldıracak şekilde karar verir.

Hukuki anlamda “yargılamanın yenilenmesi” ile aynı olmasa da “yeniden yargılama”, “yargılamanın yenilenmesi” ile oldukça benzer nitelikler ihtiva etmektedir. Olağanüstü bir kanun yolu olan yargılamanın yenilenmesi ile Anayasa Mahkemesi’nin bireysel başvuru neticesinde verdiği ihlal kararının ardından hükmettiği yeniden yargılamanın nitelik ve sonuçları anlamında farklı görüşler olsa da¹⁵ yeniden yargılamanın, yargılamanın yenilenmesini kapsadığı söylenebilir. Bu çerçevede çalışmada da yeniden yargılama ile yargılamanın yenilenmesinin benzer sonuçlarının olduğu kabul edilmiştir.

II. AİHM’İN İHLAL KARARI SEBEBİYLE YARGILAMANIN YENİLENMESİ

Her ne kadar AİHM bazı ihlal kararlarında yeniden yargılamaya yönelik tavsiye niteliğinde hatırlatmalarda bulunsa da¹⁶ kural olarak AİHM’in yargılamanın yenilenmesine yönelik karar verme yetkisi bulunmamaktadır¹⁷. Yargılamanın

¹³ Abbas Kılıç, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine Bildirilmesi”, *Anayasa Yargısı*, 2021, C. 38, S. 1, s. 92.

¹⁴ Ali Bahadır, “Anayasa Mahkemesi Kararlarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Etkisi”, *Anayasa Yargısı*, 2018, S. 35, s. 137 (135-145). Işıl Karakaş, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Etkili Başvuru Yolu: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Çerçevesinde Gözlemler”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, 2015, C. 4, S. 7, s. 251.

¹⁵ Süha Tanrıver, “Tabi Hakim İlkesi ve Medeni Yargı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2013, S. 104, s. 32. Ramazan Gümüşay, “Bireysel Başvuruda İhlalin Ortadan Kaldırılmasının Bir Aracı Olarak ‘Yeniden Yargılama’ Kararı ve İcrası”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2018, C. 22, S. 1-2, s. 99-100.

¹⁶ Nihayet Arıcı ve Diğerleri /Türkiye, B. No: 24604/04 ve 16855/05, 23/10/2012.

¹⁷ Tolga Şirin, *Bireysel Başvuru Usul Hukuku Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi- 7*, 2. Baskı, Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü, 2019, s. 272.

yenilenmesi üye devletlerin iç hukukta yapacakları düzenlemelerden sonra söz konusu olabilmektedir.

Avrupa Birliği'ne ve Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerden birçoğu AİHM'in ihlal kararlarını yargılamanın yenilenmesi sebebi olarak kabul etmekte ve uygulama alanları değişmekle birlikte (ceza, hukuk, idari vb.) etkin bir şekilde hukuk sistemlerine ilave etmektedir¹⁸. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 19 Ocak 2000 tarihinde düzenlenen 694. Daimî Temsilciler Toplantısında AİHM'in ihlal kararlarının ardından, ihlale konu olan davaların iç hukukta yargılanmasının yenilenmesinin sağlanmasına yönelik üye ülkelere ilişkin tavsiye kararı üye ülkelerin bu konuyla ilgili süreçleri hızlandırmalarında oldukça etkili olmuştur¹⁹.

AİHM'in ihlal kararlarının yargılamanın yenilenmesi sebebi olarak değerlendirilmesi ve kabul edilmesi konusunda 2002 yılı öncesinde bazı girişimler yapılmış ve sonuçsuz kalmıştır²⁰. AİHS'in ve AİHM içtihatlarının etki alanının genişletilmesine yönelik uluslararası eğilim ve talep ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin olumlu yaklaşımı olağanüstü kanun yolu olan yargılamanın yenilenmesi sebepleri arasında AİHM'in ihlal kararlarının eklenmesi sonucunu doğurmuştur. Türk hukuku açısından ilgili kanunlarda yapılan düzenlemelerin ardından AİHM'in ihlal kararları 2002 yılında ceza yargılaması ve hukuk yargılaması, 2003 yılında ise idari yargılamada yargılamanın yenilenmesi sebepleri arasında sayılmıştır.

Anayasa yargısı açısından kanunların anayasaya uygunluğunun denetiminde yargılamanın yenilenmesi yoluna gidilemeyeceği kabul edilmektedir²¹. Buna rağmen Anayasa Mahkemesi'nin görev alanına giren siyasi parti kapatma davalarında ve Yüce Divan davalarında yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurulabilmesinin önünde herhangi bir engel olduğu söylenemez. Mülga 2949 sayılı Kanun'un 33. maddesine göre siyasi parti kapatma davalarında ceza yargılama-

¹⁸ Zsófia Varga, "Retrial in the Member States on the Ground of Violation of EU Law", *Elte Law Journal*, S. 2017/1, s. 65.

¹⁹ Ebru Karaman, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2014, C. 72, S. 1, s. 417.

²⁰ Burhan Caner Hacıoğlu, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin İhlal Kararlarının Türk Ceza Muhakemesi Hukuku'nda Yeni Bir Muhakemenin Yenilenmesi Sebebi Olarak Kabulü ve İzlenecek Muhakeme Usulü Üzerine Bir İnceleme", Erzincan *Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2004, C. 8, S. 1-2, s. 98.

²¹ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2019, 3. Baskı, s. 1231.

sı hükümlerinin uygulanması sebebiyle AİHM'in ihlal kararları siyasi parti kapatma davalarında içtihadî yolla yargılamanın yenilenmesi sebebi olarak kabul edilmiştir. Sonrasında 2011 tarih ve 6216 sayılı Kanun'un 67. maddesi ile AİHM'in, Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma kararının AİHS ve eki protokollerin ihlali suretiyle verildiğine hükmetmesi hâlinde, AİHM kararının kesinleştiği tarihten itibaren bir yıl içinde Anayasa Mahkemesi'nden yargılamanın yenilenmesi talebinde bulunabileceği açıkça düzenlenmiştir²².

AİHM'in ihlal kararının yargılamanın yenilenmesi sebepleri arasına eklenmesine ilişkin 6216 sayılı Kanun'un 67. maddesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesi esnasında, bu durumun *"egemenlik hakkının gereği AİHM'in âdeta bir temyiz mahkemesi gibi konumlanması"* gibi bir sonuç doğurduğuna işaret edilerek düzenlemenin tasarı metninden çıkartılmasına yönelik verilen önerge, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda reddedilmiştir²³. AİHM'in ihlal kararının yargılamanın yenilenmesi sebepleri arasına eklenmesi 2002 yılında soyut norm denetimi yoluyla Anayasa Mahkemesi'nin gündemine gelmiştir. Anayasa Mahkemesi, AİHM'in ihlal kararının yargılamanın yenilenmesi sebepleri arasına eklenmesinin iç hukukun yargılama usulüne müdahale veya yargı yetkisinin devri ya da mahkemelerin bağımsızlığını zedeleyen bir duruma yol açmadığına işaret ederek iptal istemini reddetmiştir²⁴.

²² Aynı maddede Yüce Divan kararları için de AİHM'in ihlal kararı olması durumunda yargılamanın yenilenmesi talebinde bulunulabileceği düzenlenmiştir. Burada eksik bir düzenlemeye işaret etmenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin görevlerinden bir tanesi de siyasi partilerin mali denetimidir. Anayasa Mahkemesi 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu hükümleri çerçevesinde siyasi partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin Kanuna uygunluğunu yıllık olarak denetlemektedir. Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilerin denetimi çerçevesinde verdiği hazineye irat kaydedilmesine yönelik kararlar da AİHM'in gündemine taşınabilmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilerin mali denetimi ile ilgili verdiği kararlarla ilgili AİHM'in ihlal kararı vermesi durumunda da yargılamanın yenilenmesinin yolunun açılmasının, Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilerin mali denetimi ile ilgili verdiği kararlara olumlu anlamda etkisinin olacağı ve ilgili siyasi partilerin hak arama özgürlüğüne katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Örneğin AİHM Cumhuriyet Halk Partisi'nin 2008 ve 2009 yılı kesinhesaplarına ilişkin Anayasa Mahkemesi kararının AİHS 6. ve 11. maddelerini ihlal ettiğine karar vermiştir. Bkz. Cumhuriyet Halk Partisi/Türkiye, B. No: 19920/13, 26/4/2016. Muhtemel bir Siyasi Partiler Kanunu reformunda bu eksiliğin giderilmesine yönelik bir hüküm eklemenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

²³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 23. Dönem 5. Yasama Yılı 82. Birleşim 24 Mart 2011 Perşembe, s. 71, 86-87.

²⁴ AYM, E. 2002/146, K. 2002/201, 27/12/2002. Anayasa Mahkemesi Başkanı Mustafa BUMİN 2001 ve 2002 yıllarında Anayasa Mahkemesinin 39. ve 40. kuruluş yıl dönümlerinde yaptığı konuşmalarda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince verilen iptal kararlarının, Ceza ve Hukuk

III. SİYASİ PARTİ KAPATMA DAVALARINDA AİHM'İN İHLAL KARARI SEBEBİYLE YARGILAMANIN YENİLENMESİ TALEPLERİNE ANAYASA MAHKEMESİ'NİN YAKLAŞIMI

Anayasa Mahkemesi değişik işler başlığı altında siyasi partilerin dağılma durumlarının tespiti ve siyasi partilerin isim, amblem ve rumuzlarının sicilden terkinin gibi başvuruları takip etmektedir. Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma davalarına ilişkin yargılamanın yenilenmesi taleplerini de değişik işler kategorisinde değerlendirmekte, ayrı esas ve karar numaraları ile karara bağlamaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin gündemine siyasi parti kapatma davalarında yargılamanın yenilenmesi talebi, ilk kez AİHM'in ihlal kararının yargılamanın yenilenmesi sebepleri arasına eklendiği 2002 yılından önce gelmiştir. Resmi Gazete'de yayımlanmayan bu karara göre mevcut yasal hükümlerin ancak yeni delil veya olay ortaya çıkması durumunda yargılamanın yenilenmesine imkân verdiği, AİHM'in ihlal kararının yeni bir delil niteliğinde olmadığı gerekçesiyle yargılamanın yenilenmesi isteminin reddine hükmetmiştir²⁵.

23.1.2003 tarih ve 4793 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanunun yayımlandığı tarihten önce kesinleşmiş olan AİHM'in ihlal kararları ile ilgili yargılamanın yenilenmesi taleplerinin Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacağına dair hüküm çerçevesinde 2003 yılında, daha önceden Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatıldıktan sonra AİHM'in ihlal kararı verdiği Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP)²⁶, Halkın Emek Partisi (HEP)²⁷, Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP)²⁸ Anayasa Mahkemesi'ne yargılamanın yenilenmesi başvurusunda bulunmuşlardır.

Usulü Muhakemeleri Kanunlarında sayılan yargılamanın yenilenmesi nedenlerine dâhil edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. <https://anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmaları/mustafa-bumin/> (03.09.2021).

²⁵ Bilir, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamanın Yenilenmesi", s. 18. Yılmaz Aliefendioğlu, "İnsan Hakları Uluslararası Belgelerinin Türk Anayasa Mahkemesi ve Öteki Mahkeme Kararlarında Gözlenen Etkisi", *İnsan Hakları Yıllığı Dergisi*, 1999-2000, C. 21-22, s. 74. AYM, E. 1998/4 (Değişik İşler), K. 1999/2, 16.02.1999.

²⁶ AYM, E. 1990/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 1991/1, 16/07/1991. Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve Diğerleri /Türkiye, B. No: 133/1996/752/951, 30/01/1998.

²⁷ AYM, E. 1992/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 1993/1, 14/07/1993. Yazar ve Diğerleri /Türkiye, B. No: 22723/93, 22724/93, 22725/93, 9/4/2002.

²⁸ AYM, E. 1993/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 1993/2, 23/11/1993. ÖZDEP/Türkiye, B. No: 23885/94, 8/12/1999.

Anayasa Mahkemesi her üç kararda; AİHM'in ihlal kararını yargılamanın yenilenmesi için tek başına yeterli olmadığını, ihlal nedeninin doğruluğunun ve hükmün esasına etkili nitelikte olup olmadığının araştırılması gerektiği, yargılamanın yenilenmesi isteminin kabul edilebilmesi için ilk hükmün verilmesinde esas alınan olgularla birlikte yeniden değerlendirilmesini gerektirecek nitelikte maddi bir olgunun bulunduğu hükmün kesinleşmesinden sonra saptanması gerektiği, her üç siyasi parti için de yargılama sonrasında ortaya çıkan ve kesin hükmün esasını etkileyecek nitelikte olan maddi bir olgunun varlığına değil kapatılmaya esas alınan mevcut olguların değerlendirilmesinde hata yapıldığı düşüncesine dayanıldığı, bu durumda temyiz nedeni olması sebebiyle yargılamanın yenilenmesi talebini esassızlık gerekçesiyle reddedilmesi yönünde hüküm kurmuştur²⁹.

Karar tarihinde 11 üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi'nin 4 üyesi çoğunluk görüşüne katılmayarak muhalif kalmışlardır. Karara muhalif kalan üyeler karşı oylarında çoğunluk görüşünün, kanun koyucunun AİHM'in ihlal kararını müstakil bir yargılamanın yenilenmesi nedeni sayan iradesine aykırı bir yorum teşkil ettiğini, AİHM'in ihlal kararı ile yargılamanın yenilenmesinin önünün baştan tamamen kapatılması anlamına gelecek yorumun kanuni düzenlemeyi anlamsız hale getirecek bir uygulama niteliğinde olduğunu, bu yorumun AİHM'nin ihlal kararını ancak gerçekleşmesi fiili imkânsızlık içeren durumlarla sınırlandığı, çoğunluk görüşünün tespiti dayanan AİHM'in ihlal kararı sebebiyle yargılamanın yenilenmesi sebebinin özelliği ve getiriliş amacıyla bağdaşmadığı ve AİHM içtihatları ile uyumu sağlama yönünde engel teşkil ettiğini ifade etmişlerdir.

Anayasa Mahkemesi'nin bu kararlarla oluşturduğu içtihadın yasa koyucunun AİHM'in ihlal kararını münhasıran yargılamanın yenilenmesi sayan sarih iradesini göz ardı eden bir nitelikte olduğu görülmektedir. Bu çerçevede AİHM'in ihlal kararlarının yeniden yargılama nedeni sayılmasının siyasi parti kapatma davaları açısından pratikte bir sonuç ortaya koymadığı görülmüştür³⁰.

Bu üç karar dışında, siyasi parti kapatma davalarında yargılamanın yenilenmesinde talepli iki karar daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 1971 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Türkiye İşçi Partisi kapatma dava-

²⁹ Bkz. AYM, E. 2003/1 (Değişik İşler), K. 2008/2, 08/01/2008, Bölüm IV İstemin Değerlendirilmesi, AYM, E. 2003/2 (Değişik İşler), K. 2008/2, 08/01/2008, Bölüm IV İstemin Değerlendirilmesi, AYM, E. 2003/6 (Değişik İşler), K. 2008/4, 08/01/2008, Bölüm IV İstemin Değerlendirilmesi,

³⁰ Hüseyin Özcan - Murat Yanık, *Siyasi Partiler Hukuku*, Der Yayınları, 2011, s. 201.

sının yeniden yargılanmasına ilişkin 2018 yılında yapılan taleptir³¹. Türkiye İşçi Partisi tarafından yapılan başvuruda gerek Anayasa gerekse 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile yapılan düzenlemeler nedeniyle lehe yargılamanın yenilenmesi talep edilmiştir. Anayasa Mahkemesi her iki siyasi partinin ismi aynı olsa da 2017 yılında kurularak tüzel kişilik kazanan başvuru Türkiye İşçi Partisi'nin 1971 yılında kapatılan Türkiye İşçi Partisi ile aynı tüzel kişiliğe sahip olmadığına işaret ederek başvuruyu esasa girmeden başvuranın yetkisizliği sebebiyle reddetmiştir.

Diğer başvuruda, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemlerin odağı haline gelmesi sebebiyle 2009 yılında Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan³² Demokratik Toplum Partisi'nin beyan ve eylemleriyle kapatılmasına neden oldukları hükmedilerek Anayasa'nın 84. maddesinin son fıkrası uyarınca milletvekilliklerinin sona ermesine karar verilen Diyarbakır eski Milletvekili Aysel TUĞLUK ve Mardin eski Milletvekili Ahmet TÜRK, 2011 yılında Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak, Anayasa'da 5982 sayılı Kanun'la yapılan değişiklikler kapsamında, milletvekilliklerinin sona ermesinin dayanağı olan 84. maddenin 12.9.2010 tarihinde yapılan halkoylaması sonunda yürürlükten kaldırılmasını gerekçe göstererek yargılamanın yenilenmesi ve milletvekilliklerinin devamına karar verilmesi talebinde bulunmuşlardır³³. Anayasa Mahkemesi, başvuru sahiplerinin lehine yasalarda meydana gelen değişikliklerin Ceza Muhakemesi Kanunu'nda sayılan yargılamanın yenilenmesi nedenleri arasında yer alması sebebiyle talebin reddine hükmetmiştir³⁴.

³¹ AYM, E. 2018/2 (Değişik İşler), K. 2018/1, 14/02/2018.

³² AYM, E. 2007/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 2009/4, 11/12/2009.

³³ AYM, E. 2011/1 (Değişik İşler), K. 2011/2, 17/03/2011.

³⁴ Anayasa Mahkemesi, başvuru sahiplerinin milletvekilliklerinin devamına karar verilmesi istemi, yargılamanın yenilenmesi isteminden bağımsız olarak da incelenmiştir. Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma davası sonucunda partinin kapatılmasına beyan ve eylemleriyle sebep olan kişilerin milletvekilliğinin sona ermesinin ceza davasında mahkemece hükmedilen ceza hükmü niteliğinde olmadığı, Türk Ceza Kanunu'nun "Suçun işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanun ile sonradan yürürlüğe giren kanunların hükümleri farklı ise, failin lehine olan kanun uygulanır ve infaz olunur" şeklindeki 7. maddesinin üçüncü fıkrasının uygulama olanağının olmadığı, anayasa değişikliklerinin kural olarak ileriye dönük hukuki sonuçlar doğurduğuna, Anayasa'nın 84. maddesinin beşinci fıkrası yürürlükten kaldırılırken söz konusu değişikliğin, beyan ve eylemleriyle parti kapatılmasına sebep olduğu için milletvekillikleri sona eren kişiler yönünden de geçerli olduğu yolunda istisnai bir düzenlemeye de yer verilmediğine işaret ederek milletvekilliklerinin devamına karar verilmesi isteminin reddine hükmetmiştir. Karar tarihinde 17 üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi'nin 7 üyesi karar muhalif kalarak, başvuru sahiplerinin yargılamanın yenilenmesi yoluyla lehe olan kuralın uygulanması talebinde bulunduk-

Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru neticesinde aldığı kararlardan biri "ihlal" kararıdır. Yargısal aktivizm içeren kararları nedeniyle yoğun bir şekilde eleştirilen Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvurular neticesinde verdiği ihlal kararları aracılığıyla oluşturduğu hak ve özgürlükleri genişletici yorumları, Mahkeme hakkındaki olumsuz algının tersine çevrilmesinde rol oynadığı kabul edilmektedir³⁵.

Anayasa Mahkemesi'nin ihlal kararlarının ardından yerel mahkemelerle arasında oluşan ilişki bir hiyerarşik ilişkiden ziyade, yatay nitelikte, iletişimsel ve işbirliği ilişkisi olarak ifade edilmelidir³⁶. Fakat ilişkinin bu niteliği sarıh kanuni düzenlemelerle bağlayıcı olduğu bilinen Anayasa Mahkemesi kararlarının uygulanması zorunluluğu gerçeğini değiştirmemesi gerektiği, Anayasa Mahkemesi tarafından istikrarlı bir şekilde vurgulanmaktadır.

Sınırlı sayıda ihlal kararının ardından yerel mahkemeler Anayasa Mahkemesi'nin ihlal kararına rağmen "yeniden yargılama" yapmamış veya ihlal kararında açıklanan ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmamıştır. Anayasa Mahkemesi, yerel mahkemelerin bu tür direnme kararları karşısında gerek içtihatlarıyla gerekse de mahkeme başkanı aracılığıyla verdiği mesajlarla, hukuki tutumunu ihlal kararında açıklanan ihlali ve sonuçları ortadan kaldırması yönünde istikrarlı olarak şekillendirmiştir³⁷.

Anayasa Mahkemesi yeniden yargılama kararının gereğini yerine getirmeyen ilk derece mahkeme kararlarının anayasanın lafzına aykırılık teşkil ettiği ve anayasal güvenceleri işlevsiz hale getirecek nitelikte olduğunu vurgulamıştır. Bu tutumun şekillenmesinde Anayasa Mahkemesi'nin ihlali kararlarının uygulanmamasının Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmadan doğrudan doğruya AİHM'e bireysel başvuru yapılmasının yolunu açma riskini barındırdığı

larını işaret ederek, Anayasa 84. maddesinin beşincinin fıkrası yürürlükten kaldırılması ile ortaya çıkan lehe durumdan başvuruçular yararlandırılması gerektiğini yönünde görüşlerini ifade etmişlerdir.

³⁵ Mehmet Kahraman - Muhammed Şahin, "Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru Kararlarının Yerine Getirilmesi", *Anayasa Yargısı*, 2019, C. 36, S. 2, s. 41.

³⁶ Ece Göztepe Çelebi, "Bireysel Başvuru Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası Sorunu ile Kurumsallaşma İhtiyacı", *Anayasa Yargısı*, 2016, S. 33, s. 101-102.

³⁷ Anayasa Mahkemesi Genel Sekreterliği, Anayasa Mahkemesi Kararının Uygulanmaması Nedeniyle Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakkı ile Kişi Hürriyeti ve Güvenliği Hakkının İhlal Edilmesine İlişkin Basın Duyurusu, 3.2.2021, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/aym-baskani-arslandan-tbmm-baskani-sentopa-yanit,wA4PevnDGkS4ts9smW27BA> AYM Başkanı Arslan'dan, TBMM Başkanı Şentop'a yanıt (07.09.2021).

kaygısının olduğu ifade edilmektedir³⁸. Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının yerel mahkemede göz ardı edilmesi ne derece yanlış ise; AİHM'in siyasi parti kapatma davalarına verdiği ihlal kararı doğrultusunda yargılamanın yenilenmemesi de o kadar paradoksal bir durumdur.

SONUÇ

Özellikle aleyhinde kapatma davası açılan siyasi partiler açısından AİHM'in dernek özgürlüğü³⁹ ile ilgili içtihatları ve AİHM'in muhtemel bir ihlal kararı sonrası yargılamanın yenilenmesi talepleri önemli bir unsur olarak ortaya koyulmaktadır. Gerçekten de siyasi parti kapatma davaları esnasında aleyhinde kapatma davası açılan siyasi partilerin savunmalarında AİHM'in muhtemel bir ihlal kararının yargılamanın yenilenmesi sebebi sayılacağına yönelik ifadelerinin olduğu da görülmektedir⁴⁰.

Anayasa Mahkemesi, en son bir siyasi parti kapatma davasını 2011 yılında karara bağlamıştır. 2021 yılı Eylül ayı itibarıyla Anayasa Mahkemesi'nin gündeminde en az dört adet siyasi parti ile ilgili kapatma davası bulunmaktadır. Bunlar Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (Esas No: 2017/1), Kürdistan Özgürlük Partisi (Esas No: 2018/1), Kürdistan Sosyalist Partisi (Esas No: 2018/2), Halkların Demokratik Partisi (Esas No: 2021/1) ile ilgilidir⁴¹.

Anayasa Mahkemesi 2008 yılında karara bağladığı üç siyasi partinin kapatılması davasının yargılamanın yenilenmesi taleplerini usulden kabul etmesine rağmen esastan reddetmiştir. Bu kararlarda Anayasa Mahkemesi daha önceden verdiği siyasi parti kapatma kararlarını kaldırma yönünde bir irade ortaya koymayı tercih etmemiştir. Daha sonradan karara bağladığı iki siyasi partinin kapatılması davalarında yargılamanın yenilenmesi taleplerini ise usulden reddetmiştir.

³⁸ Kemal Gözler, "İstanbul 14. Ağır Ceza Mahkemesi Anayasa Mahkemesine Karşı", anayasa.gen.tr/berberoglu-2.htm (Yayın Tarihi: 15 Ekim 2020).

³⁹ Yüksel Metin - Gamze Aslan, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Dernek Özgürlüğü", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2007, C. 12, S. 3.

⁴⁰ AYM, E. 1999/2 (Siyasi Parti Kapatma), K. 2001/2, 22/06/2001, s. 99. AYM, E. 2008/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 2008/2, 30/07/2008, s. 135. 543. AYM, E. 2008/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 2008/2, 30/07/2008, s. 135, 543.

⁴¹ Anayasa Mahkemesinin İşyükü (Genel) 1962-1982 ve 1982-2018 yılları arası Anayasa Mahkemesine yapılan iptal, itiraz, siyasi parti kapatma ve Yüce Divan davalarını gösteren çizelgeler <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/istatistikler/genel-kurul/>, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Bekir ŞAHİN'in basın açıklaması <https://www.yargitaycb.gov.tr/kategori/34/duyuru-arsivi?page=2> (10.09.2021).

Bu çerçevede Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma davalarındaki yargılamanın yenilenmesi talepleri üzerinde verdiği kararlar ile Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru neticesinde verdiği ihlal kararları üzerine yerel mahkemelerin verdiği direnme kararları karşısında ortaya koyduğu hukuki tutum birbiri ile çelişmektedir. Anayasa Mahkemesi gündemine gelen siyasi parti kapatma davalarında veya siyasi parti kapatma davalarındaki yargılamanın yenilenmesi taleplerinde AİHM içtihatlarını veya ihlal kararlarını göz ardı etmesi durumunda paradoksal bir durum oluşması kaçınılmaz bir hale gelmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin halen derdest olan siyasi parti kapatma davaları başta olmak üzere siyasi parti kapatma davalarında ve siyasi parti kapatma davalarındaki yargılamanın yenilenmesi taleplerinde oluşturduğu istikrarlı içtihadında köklü bir değişikliğe giderek AİHM'in içtihatları çerçevesinde hareket etme eğilimine gireceği düşünülebilir. Eğer Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma davalarında ve siyasi parti kapatma davalarındaki yargılamanın yenilenmesi taleplerinde oluşturduğu istikrarlı içtihadının devamını sağlamak eğiliminde olacak ise AİHM'in devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü aleyhinde faaliyette bulunduğu iddiasıyla kapattığı siyasi partiler ile ilgili hak eksenli bir tutum sergilemesine rağmen laik Cumhuriyet ilkesinin ihlali iddiasıyla Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi partiler (Refah Partisi) ile ilgili hak eksenli bir tutum sergilememesi çelişkisi üzerine inşaa edilecek siyasi ve hukuki argümanlar geliştirmek durumunda kalacaktır.

KAYNAKÇA

- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, “İnsan Hakları Uluslararası Belgelerinin Türk Anayasa Mahkemesi ve Öteki Mahkeme Kararlarında Gözlenen Etkisi”, *İnsan Hakları Yıllığı Dergisi*, 1999-2000, C. 21-22, ss. 61-76.
- ANAYASA MAHKEMESİ GENEL SEKRETERLİĞİ, Anayasa Mahkemesi Kararının Uygulanmaması Nedeniyle Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakkı ile Kişi Hürriyeti ve Güvenliği Hakkının İhlal Edilmesine İlişkin Basın Duyurusu, 3.2.2021.
- AYDIN, Hüseyin, “Anayasa Mahkemesi Kararları Bağlamında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İhlal Kararının, Siyasi Parti Kapatma Davalarında Yargılamanın Yenilenmesi Sebebi Olması”, *Yasama Dergisi*, 2009, S. 11, ss. 50-75.
- BAHADIR, Ali, “Anayasa Mahkemesi Kararlarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Etkisi”, *Anayasa Yargısı*, 2018, S. 35, ss. 135-145.
- BİLİR, Faruk, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamanın Yenilenmesi”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2006, C. 1, S. 2, ss. 3-31.
- BOHLANDER, Michael (Ed.), *International Criminal Justice: A Critical Analysis of Institutions and Procedures*, Stefania Negri, Equality of Arms- Guiding Light or Empty Shell?, Cameron May International Law and Policy, 2007.
- ÇELİKİYAY, Hasan Sabri, “Anayasa Mahkemesi’nin Bireysel Başvuru Kararlarının “Başvuru Yollarının Tüketilmesi” Ölçütü Açısından Değerlendirilmesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2016, C. 73, S. 1, ss. 21-61.
- DİBİAGİO Thomas M., “Judicial Equity: An Argument for Post-Acquittal Retrial When the Judicial Process is Fundamentally Defective”, *Catholic University Law Review*, C. 46, 1996, ss. 77-108.
- DÖNER, Ayhan - KÖKÜSARİ İsmail, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Anayasa Mahkemesi Kararları Bakımından Yargılamanın Yenilenmesi Nedeni Olup Olmayacağı Sorunu”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, C. 12, S. 1, ss. 663-686.
- ERDEM Mustafa Ruhan - KORKMAZ Ömer, “Yargılamanın Yenilenmesi Nedeni Olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin İhlali”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, C. 5, S. 2, ss. 182-212.
- ERDOĞAN, Didem, “Siyasi Partilerin Temsili Demokrasi Üzerindeki Etkileri”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2016, C. 2, S. 3, ss. 59-74.
- GÖNENÇ, Levent, *Türkiye’de Seçim Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2008.
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi II. Cilt*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.

- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2019.
- GÖZTEPE ÇELEBİ, Ece, “Bireysel Başvuru Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası Sorunu ile Kurumsallaşma İhtiyacı”, **Anayasa Yargısı**, 2016, S. 33, ss. 93-118.
- GÖZTEPE, Ece, “Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Anayasa Mahkemesi’nin Doğrudan ve Dolaylı “Çağrı Kararları” Üzerine Bir İnceleme”, **Anayasa Yargısı**, 2021, C. 38, S. 1, ss. 43-83.
- GÜLER, Fatih, “1982 Anayasası Döneminde Açılan Siyasi Parti Kapatma Davalarında Anayasa Mahkemesi Üyelerinin Yargısal Tutumları Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, **Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPİR)**, 2021, C. 7, S. 1, ss. 192-208.
- GÜMÜŞÇAY, Ramazan, “Bireysel Başvuruda İhlalin Ortadan Kaldırılmasının Bir Aracı Olarak ‘Yeniden Yargılama’ Kararı ve İcrası”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2018, C. 22, S. 1-2, ss. 93-143.
- HACIOĞLU, Burhan Caner, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin İhlal Kararlarının Türk Ceza Muhakemesi Hukuku’nda Yeni Bir Muhakemenin Yenilenmesi Sebebi Olarak Kabulü ve İzlenecek Muhakeme Usulü Üzerine Bir İnceleme”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2004, C. 8, S. 1-2, ss. 93-113.
- KAHRAMAN, Mehmet - ŞAHİN, Muhammed, “Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru Kararlarının Yerine Getirilmesi”, **Anayasa Yargısı**, 2019, C. 36, S. 2, ss. 37-61.
- KARAKAŞ, Işıl, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Etkili Başvuru Yolu: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Çerçevesinde Gözlemler”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, 2015, C. 4, S. 7, ss. 245-259.
- KARAMAN, Ebru, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 2014, C. 72, S. 1, ss. 411-434.
- KILIÇ, Abbas, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine Bildirilmesi”, **Anayasa Yargısı**, 2021, C. 38, S. 1, ss. 85-126.
- METİN, Yüksel, “Anayasal Demokrasi İçinde Anayasa Mahkemesinin Konumu”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2012, C. 2, S. 1, ss. 89-130.
- METİN, Yüksel - ASLAN Gamze, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Dernek Özgürlüğü”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2007, C. 12, S. 3., ss. 271-298.
- ÖZCAN Hüseyin, YANIK Murat, **Siyasi Partiler Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- ŞİRİN, Tolga, **Bireysel Başvuru Usul Hukuku Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi- 7**, 2. Baskı, Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2019.

TANRIVER, Süha, “Tabi Hakim İlkesi ve Medeni Yargı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2013, S. 104, ss. 11-35.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 23. Dönem 5. Yasama Yılı 82. Birleşim 24 Mart 2011 Perşembe.

VARGA, Zsófia, “Retrial in the Member States on the Ground of Violation of EU Law”, *Elte Law Journal*, S. 2017/1, ss 55-98.

YİĞİT, Uğur, “Siyasi Partilerin Temelli Kapatılması ile Kapatılması Arasındaki Farklar ve Kapatılan Partilerin Yeniden Açılması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2008, S. 75, ss. 165-176.

Anayasa Mahkemesi Kararları

AYM, E. 1993/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 1993/2, 23/11/1993.

AYM, E. 1998/4 (Değişik İşler), K. 1999/2, 16.02.1999.

AYM, E. 1990/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 1991/1, 16/07/1991.

AYM, E. 1992/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 1993/1, 14/07/1993.

AYM, E. 1999/2 (Siyasi Parti Kapatma), K. 2001/2, 22/06/2001.

AYM, E. 2002/146, K. 2002/201, 27/12/2002.

AYM, E. 2007/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 2009/4, 11/12/2009.

AYM, E. 2008/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 2008/2, 30/07/2008.

AYM, E. 2008/1 (Siyasi Parti Kapatma), K. 2008/2, 30/07/2008.

AYM, E. 2011/1 (Değişik İşler), K. 2011/2, 17/03/2011.

AYM, E. 2018/2 (Değişik İşler), K. 2018/1, 14/02/2018.

AYM, E. 2003/1 (Değişik İşler), K. 2008/2, 08/01/2008.

AYM, E. 2003/2 (Değişik İşler), K. 2008/2, 08/01/2008.

AYM, E. 2003/6 (Değişik İşler), K. 2008/4, 08/01/2008.

AİHM Kararları

Cumhuriyet Halk Partisi/Türkiye, B. No: 19920/13, 26/4/2016.

Nihayet Arıcı ve Diğerleri /Türkiye, B. No: 24604/04 ve 16855/05, 23/10/2012.

ÖZDEP/Türkiye, B. No: 23885/94, 8/12/1999.

Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve Diğerleri /Türkiye, B. No: 133/1996/752/951, 30/01/1998.

Yazar ve Diğerleri /Türkiye, B. No: 22723/93, 22724/93, 22725/93, 9/4/2002.

Elektronik Kaynaklar

ANAYASA MAHKEMESİ, Anayasa Mahkemesinin İşyükü (Genel) 1962-1982 ve 1982-2018 yılları arası Anayasa Mahkemesine yapılan iptal, itiraz, siyasi parti kapatma ve Yüce Divan davalarını gösteren çizelgeler <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/istatistikler/genel-kurul/> (10.09.2021).

ANAYASA MAHKEMESİ, Anayasa Mahkemesi Başkanı Mustafa Bumin'in 39. Kuruluş Yıl Dönümünde Yaptığı Konuşma, <https://anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/mustafa-bumin/> (10.09.2021).

ANAYASA MAHKEMESİ, Anayasa Mahkemesi Başkanı Mustafa Bumin'in 39. Kuruluş Yıl Dönümünde Yaptığı Konuşma, <https://anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmalari/mustafa-bumin/> (10.09.2021).

ANAYASA MAHKEMESİ, Anayasa Mahkemesi Başkanı Zühtü Arslan'ın Anayasa Mahkemesi Üyesi İrfan Fidan'ın Andiçme Töreni Açış Konuşması, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/konusmalar/anayasa-mahkemesi-uyesi-irfan-fidanin-andicme-toreni-acis-konusmasi/> (01.09.2021).

GÖZLER, Kemal, "İstanbul 14. Ağır Ceza Mahkemesi Anayasa Mahkemesine Karşı", anayasa.gen.tr/berberoglu-2.htm (Yayın Tarihi: 15 Ekim 2020).

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/aym-baskani-arslandan-tbmm-baskani-sentop-yanit,wA4PevnDGkS4ts9smW27BA> AYM Başkanı Arslan'dan, TBMM Başkanı Şentop'a yanıt (07.09.2021).

YARGITAY CUMHURİYET BAŞSAVCILIĞI, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Bekir ŞAHİN'in basın açıklaması <https://www.yargitaycb.gov.tr/kategori/34/duyuru-arsivi?page=2> (10.09.2021).